

Νικόλαος Νεοκλέους

**Ελλάδα – Κύπρος: Από τον Ενιαίο Αμυντικό Χώρο στον
Ενιαίο Ενεργειακό Χώρο;**

Αθήνα, Οκτώβριος 2012 – Ιανουάριος 2013

Περίληψη

Η εύρεση αποθεμάτων φυσικού αερίου στην Κύπρο δημιούργησε όλες εκείνες τις προϋποθέσεις για να μετατραπεί η Κυπριακή Δημοκρατία σε σημαντικό ενεργειακό κόμβο της Ανατολικής Μεσογείου και σε βασικό ενεργειακό προμηθευτή της Ευρώπης. Σε αυτήν την εργασία εξετάζεται το κατά πόσο αυτή η δυναμική μπορεί να αναδύσει μια ενεργειακή συνεργασία ανάμεσα στην Ελλάδα και την Κύπρο, η οποία θα αποφέρει οικονομικά και πολιτικά κέρδη και στις δύο χώρες. Ειδικότερα, εξετάζεται η σημερινή πραγματικότητα, οι δυνατότητες αυτής της συνεργασίας, οι δυσκολίες επίτευξής της, καθώς επίσης και προτάσεις για εδραίωση της συγκεκριμένης συνεργασίας.

Λέξεις Κλειδιά

Φυσικό αέριο, Κύπρος, Ελλάδα, Τουρκία, Ισραήλ, Αίγυπτος, Αφροδίτη, Λεβιάθαν, Λεβαντίνη, Ανατολική Μεσόγειος

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη.....	2
Πίνακας Περιεχομένων.....	3
Εισαγωγή.....	4
1.Εγκατάσταση αγωγού μεταφοράς φυσικού αερίου μεταξύ Κύπρου, Ελλάδας και της Λεκάνης της Λεβαντίνης.....	10
2.Κατασκευή τερματικού σταθμού υγροποίησης φυσικού αερίου στην Κύπρο.....	12
3.Κήρυξη ελληνικής και κυπριακής ΑΟΖ στην περιοχή μεταξύ Καστελλόριζου και Κύπρου.....	15
Συμπεράσματα.....	17
Βιβλιογραφία.....	18
Ξενόγλωσση.....	18
Ελληνόγλωσση.....	18

Εισαγωγή

Κύριο ερώτημα της εν λόγω ερευνητικής εργασίας αποτελεί το κατά πόσο η εύρεση, εξόρυξη και εξαγωγή του φυσικού αερίου στην κυπριακή ΑΟΖ πρόκειται να γεννήσει μια κοινή ενεργειακή πολιτική ανάμεσα στην Κύπρο και την Ελλάδα. Πρόκειται να αναλυθούν οι δυνατότητες της συνεργασίας Κύπρου και Ελλάδας στο επίπεδο της κοινής ενεργειακής πολιτικής που δημιούργησε η δυναμική της εύρεσης φυσικού αερίου στην κυπριακή Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (στο εξής ΑΟΖ) και ιδιαίτερα ποιες είναι οι δυσκολίες επίτευξης αυτής της συνεργασίας.

Προς το τέλος του 2011, η Κυπριακή Δημοκρατία άρχισε γεωτρήσεις στις πλούσιες από υδρογονάνθρακες παράκτιες περιοχές της. Αυτοί οι σχεδιασμοί για το φυσικό αέριο και για τη δυνητική εξαγωγή του στην Ευρώπη δημιούργησαν μια οικονομική βάση για την ανάδυση μιας γεωστρατηγικής συμμαχίας ανάμεσα στο Ισραήλ και την Κύπρο. Ο παράγοντας εκείνος που οδήγησε σε αυτήν τη στροφή είναι το Ισραήλ, το οποίο μετά την ακύρωση της τουρκο-ισραηλινής στρατηγικής συνεργασίας εκ μέρους της Άγκυρας, στράφηκε προς την Κύπρο.¹

Ο πολιτικός στόχος της Τουρκίας είναι να αξιοποιήσει τη δυναμική της Αραβικής Άνοιξης, εδραιώνοντας μια ζώνη άμεσης επιρροής στην Ανατολική Μεσόγειο και να αποκτήσει ηγεμονικό ρόλο στην ευρύτερη Μέση Ανατολή. Για να πετύχει κάτι τέτοιο έπρεπε να έρθει σε διένεξη με το Ισραήλ.² Από την άλλη, η Τουρκία προσπαθεί να αποτρέψει τη γεωστρατηγική και οικονομική αναβάθμιση της Κυπριακής Δημοκρατίας, η οποία μετατρέπεται σε ενεργειακό κόμβο της περιοχής, ενώ προσπαθεί να αποτρέψει

1 Βλ. Aphrodite's Gift: Can Cypriot Gas Power a New Dialogue? Europe Report 216, 2 Απριλίου 2012. International Crisis Group.

Emerson, Michael. 2012. Fishing for Gas and More in Cypriot Waters. *Policy Brief 2*. Stiftung, Mercator, Istituto Affari Internazionali (IAI) and Istanbul Policy Center (IPC).

Balcer, Adam. 2012. Enlisting business to help loosen the Gordian knot around Cyprus. In *Economy Policy*, CEPS Commentaries.

Emerson, Michael. 2012. Fishing for Gas and More in Cypriot Waters. *Policy Brief 2*. Stiftung, Mercator, Istituto Affari Internazionali (IAI) and Istanbul Policy Center (IPC).

Maritime Space: *Maritime Zones and Maritime Delimitation – Cyprus*. United Nations. 13.7.2011.

Öztürk, Bayram; Sertaç Hami Başeren 2008. The exclusive economic zone debates in the Eastern Mediterranean Sea and fisheries. *Journal of the Black Sea / Mediterranean Environment* 14: 77–83.

2 Βλ. Cornell, Svante, Gerald Knaus & Manfred Scheich. 2012. Dealing with a Rising Power: Turkey's Transformation and its Implications for the EU. Centre for European Studies.

Τσακίρης, Θεόδωρος. 2012. Το ενεργειακό παιχνίδι στη Νοτιοανατολική Μεσόγειο. Τι αλλάζει με την αραβική εξέγερση. Foreign Affairs. The Hellenic Edition. 27.1.2012.

την Ελλάδα από το να θέσει ζήτημα ΑΟΖ στην Ανατολική Μεσόγειο. Η μετατροπή της Κυπριακής Δημοκρατίας σε βασικό ενεργειακό προμηθευτή της Ευρώπης θα μειώσει τον ρόλο ως κεντρικού ενεργειακού κόμβου της περιοχής της Ανατολικής Μεσογείου.³

Τον Σεπτέμβριο του 2011, η Κυπριακή Δημοκρατία, με την αρωγή της Noble Energy, η οποία εδρεύει στις ΗΠΑ, ξεκίνησε παράκτιες γεωτρήσεις στα νότια του νησιού και ανακάλυψε σημαντικά αποθέματα υδρογονανθράκων στο οικόπεδο 12 –οικόπεδο Αφροδίτη, από όπου ξεκίνησε η γεώτρηση. Πιθανόν να εντοπιστούν και άλλα αποθέματα, ενώ τον Φεβρουάριο του 2012 υπήρξε νέα πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τα εναπομείναντα οικόπεδα. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους έγινε η ανάθεση των γεωτρήσεων και σε άλλα οικόπεδα πέρα από την Αφροδίτη. Η Κυπριακή Δημοκρατία θεωρεί πως έχει το κυριαρχικό δικαίωμα να προχωρήσει σε γεωτρήσεις και εξορύξεις στην ΑΟΖ της, την οποία έχει οριοθετήσει με συμφωνία με την Αίγυπτο, τον Λίβανο και το Ισραήλ, αλλά όχι και με την Τουρκία, τη Συρία ή την Ελλάδα. Ας σημειωθεί ότι το 30% της εταιρείας Noble Energy ανήκει σε ισραηλινά συμφέροντα, ενώ το οικόπεδο Αφροδίτη εμπίπτει μερικώς και στην ΑΟΖ του Ισραήλ.⁴

Η Κυπριακή Δημοκρατία υποστηρίζει ότι έχει το πλήρες δικαίωμα να αξιοποιήσει τον ορυκτό πλούτο που βρίσκεται εντός των κρατικών και διεθνώς αναγνωρισμένων συνόρων της και της ΑΟΖ της. Σύμφωνα με τη Λευκωσία, οι Τουρκοκύπριοι θα μπορούσαν να μοιραστούν τα οφέλη μιας τέτοιας αξιοποίησης του ορυκτού πλούτου, εφόσον προκύψει μια λύση ομοσπονδίας που θα επανενώσει το διχοτομημένο νησί.⁵

Από την άλλη μεριά, η Άγκυρα και η τουρκοκυπριακή πλευρά ισχυρίζονται ότι η Λευκωσία δεν θα έπρεπε να αρχίσει μονομερώς τη διαδικασία εξερεύνησης και αξιοποίησης των παράκτιων αποθεμάτων φυσικού αερίου, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που βρίσκονται στη νότια ακτή. Η Τουρκία δεν αναγνωρίζει την Κύπρο ως ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος με ΑΟΖ και ως εκ τούτου αντιτίθεται στα σχέδια περί εξεύρεσης φυσικού αερίου όσο εξακολουθεί να μην υπάρχει μια πολιτική διευθέτηση του

3 Βλ. Μάζης, Ιωάννης. 2012. Ο γεωστρατηγικός άξονας Ισραήλ – Κύπρου - Ελλάδος. Οι τουρκικοί σχεδιασμοί για την περιοχή. Foreign Affairs. The Hellenic Edition. 6.4.2012.

4 Βλ. Kassinis, Solon. 2011. *Offshore Cyprus: A New Frontier & Emerging Region*. Ministry of Commerce, Industry and Tourism.

⁵ Ο.π.

Κυπριακού Ζητήματος και θεωρεί μια τέτοια δραστηριότητα επιζήμια για την επανένωση του νησιού.⁶

Η Κυπριακή Δημοκρατία έχει επίσης να αντιμετωπίσει μια χρηματοπιστωτική κρίση, η οποία την οδήγησε σε διαπραγματεύσεις με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο με σκοπό τη σύναψη δανειακής σύμβασης. Τον Φεβρουάριο του 2013, πρόκειται να διεξαχθούν οι προεδρικές εκλογές, ενώ οι διαπραγματεύσεις για διευθέτηση του Κυπριακού Προβλήματος έχουν παγώσει από το περασμένο καλοκαίρι, όταν η Κυπριακή Δημοκρατία ανέλαβε την Προεδρία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και δεν πρόκειται να αρχίσουν ξανά πριν την εκλογή του νέου Προέδρου.⁷

Από την άλλη, η Ελλάδα βιώνει μια δεινή χρηματοπιστωτική κρίση, με αποτέλεσμα η χώρα να χάσει την εξωτερική της υπόληψη και μαζί με αυτήν να χάσει και τη διπλωματική της ισχύ.⁸ Αντίθετα, η Τουρκία αναπτύσσεται σε οικονομικό γίγαντα και ως εκ τούτου σε σημαντική περιφερειακή δύναμη της Ανατολικής Μεσογείου.⁹

Ένα ακόμη σημαντικό ερώτημα είναι το κατά πόσο ένας αντιδυτικός προσανατολισμός θα οδηγούσε την Αίγυπτο να αναθεωρήσει τη συμφωνία του 2003 με την Κύπρο επί της οριοθέτησης των αντίστοιχων ΑΟΖ τους ή και να στηρίξει τις λιβανέζικες αξιώσεις κατά της ισραηλινής ιδιοκτησίας επί τμημάτων του υπεράκτιου πεδίου φυσικού αερίου Λεβιάθαν.¹⁰

Πώς, επίσης, η περαιτέρω επιδείνωση των ισραηλινο-αιγυπτιακών σχέσεων θα επηρεάσει την απόφαση του Ισραήλ να εφαρμόσει τα σχέδιά του για τη μετατροπή της Κύπρου στο κέντρο υδροποιημένου φυσικού αερίου της Ανατολικής Μεσόγειου, συνδυάζοντας την παραγωγή του Λεβιάθαν και του κυπριακού πεδίου Αφροδίτη προκειμένου να εξάγει στην Ευρώπη έως και 20 δκμ/ε περί τα τέλη της τρέχουσας δεκαετίας; Πώς το εξελισσόμενο ψυχροπολεμικό κλίμα μεταξύ του Ισραήλ και της

⁶ Βλ. Oğurlu, Ebru. 2012. Rising Tensions in the Eastern Mediterranean: Implications of Turkish Foreign Policy. *Instituto Affari Internazionali Working Papers* 12.

⁷ Βλ. Aphrodite's Gift: Can Cypriot Gas Power a New Dialogue? Ό.π.

⁸ Βλ. Dokos, Thanos. 2012. Who Lost Greece? The Geopolitical Consequences of the Greek Crisis. *ELIAMEP* 18 / February 2012.

⁹ Βλ. Cornell. 2012. Ό.π.

¹⁰ Βλ. Ντόκος, Θάνος. 2011. Ένταση στην Ανατολική Μεσόγειο: Το γεωπολιτικό «Τετράγωνο» Ελλάδας – Κύπρου – Ισραήλ – Τουρκίας. Κείμενο Εργασίας *ΕΛΙΑΜΕΠ* 23 / 2011. 16.11.2011.

Τσακίρης. 27.1.2012. Ό.π.

Τουρκίας θα επηρεάσει τα σχέδια αυτά καθώς και τη συνέχιση των διαπραγματεύσεων για την επίλυση του Κυπριακού Προβλήματος;¹¹

Όλοι αυτοί οι παράγοντες δημιουργούν μια εκρηκτική κατάσταση στην Ανατολική Μεσόγειο, μέσα στην οποία η Κύπρος και η Ελλάδα καλούνται να ανταποκριθούν, αξιοποιώντας μεταξύ άλλων τον δυνάμει ενεργειακό τους πλούτο. Προς το παρόν, η εμπλοκή της Ελλάδας στην κυπριακή ενεργειακή πολιτική περιορίζεται σε δύο άξονες. Πρώτον, με τη Συμφωνία της Ζυρίχης και του Λονδίνου, που υπέγραψε από κοινού με την Τουρκία και το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ελλάδα αποτελεί εγγυήτρια δύναμη της Κυπριακής Δημοκρατίας. Δεύτερον, η Ελλάδα δεσμεύεται εθιμοτυπικά να παρέχει διεθνή πολιτική στήριξη στην Κύπρο. Εξάλλου, μέχρι τώρα δεν φαίνεται να έχει κάποια οφέλη η Ελλάδα, πέραν των όποιων έμμεσων οφελών από την αντιπαράθεση ανάμεσα στην Τουρκία και το Ισραήλ.¹²

Ορατές είναι βέβαια οι ευκαιρίες που εμφανίζονται για εμπλοκή της Ελλάδας στην ενεργειακή πολιτική της Κύπρου, κάτι που δυνητικά μπορεί να οδηγήσει στην ενεργειακή συνεργασία των δύο χωρών. Αυτή η δυνητική ενεργειακή συνεργασία μπορεί να εκταθεί σε τρία πεδία. Πρώτον, στην εγκατάσταση αγωγού μεταφοράς φυσικού αερίου μεταξύ Κύπρου, Ελλάδας και της Λεκάνης της Λεβαντίνης.¹³ Δεύτερον, στην κατασκευή τερματικού σταθμού υδροποίησης φυσικού αερίου στην Κύπρο.¹⁴ Τρίτον, στην κήρυξη ελληνικής και κυπριακής ΑΟΖ στην περιοχή μεταξύ Καστελλόριζου και Κύπρου.¹⁵ Αυτές οι τρεις διαστάσεις της ενδεχόμενης ενεργειακής συνεργασία Ελλάδας και Κύπρου έχουν να αντιμετωπίσουν προβλήματα που αφορούν τις διακρατικές διενέξεις που αντιμετωπίζουν και οι δύο χώρες, αλλά και των περιφερειακών ισορροπιών της ευρύτερης περιοχής της Ανατολικής Μεσογείου.¹⁶

11 Ο.π.

12 Ντόκος. 2011. Ο.π.. σελ. 4.

13 Βλ. Σταμπολή, Κ. Ν. 2013. Κερδίζει έδαφος ο αγωγός φυσικού αερίου Ελλάδος – Κύπρου. Ινστιτούτο Ενέργειας Νοτιοανατολικής Ευρώπης. 10.1.2013.

14 Βλ. Tsakiris, Theodoros. 2012. Israeli Gas Export Options Blurred. Briefing Note ELIAMEP 36 / 2012. 13.12.2012.

Τσακίρης Θεόδωρος. 2012. Σημαντική η εξαγωγική μεταστροφή του Ισραήλ. Ενημερωτικό Σημείωμα ΕΛΙΑΜΕΠ 31 / 2012. 14.10.2012.

15 Βλ. Ντόκος. 2011. Ο.π.

16 Βλ. Xenakis, Dimitris, K. 2009. Greece in a Changing Euro-Mediterranean Setting: Guidelines for Future Action. Hellenic Center for European Studies (EKEM).

Τσακίρης, Θεόδωρος. 2012. Η ενεργειακή διάσταση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. *Κείμενο Πολιτικής ΕΛΙΑΜΕΠ* 21 / 2012. 22.11.2012.

Η εκμετάλλευσή τους θα συμβάλει αποφασιστικά στην έξοδο της δοκιμαζόμενης κυπριακής οικονομίας από τη στενωπό στην οποία έχει εισέλθει. Η Κύπρος μπορεί παράλληλα να παράσχει στο Ισραήλ μια ασφαλή εξαγωγική οδό για τη μεταφορά ισραηλινού και κυπριακού φυσικού αερίου προς την ευρωπαϊκή αγορά, καλύπτοντας στην ελλαδική περίπτωση έως και το 50% των εγχώριων αναγκών της χώρας σε φυσικό αέριο, που αναμένεται παρά την οικονομική κρίση να διπλασιαστεί έως το 2020 στα περίπου 7 δις κυβικά μέτρα.¹⁷

Από ευρωπαϊκής πλευράς, το γεγονός ότι αυτός ο δυνητικός ενεργειακός διάυλος μεγέθους 20 δκμ/ε το ελάχιστο δεν εξαρτάται από αγωγούς που διασχίζουν το έδαφος της Τουρκίας και της Γεωργίας, καθιστά την ισραηλινο-κυπριακή επιλογή ακόμη ελκυστικότερη σε στρατηγικό μάλιστα επίπεδο. Δεδομένου ότι η Γερμανία, η μεγαλύτερη καταναλωτής φυσικού αερίου στην Ευρωζώνη αποφάσισε να εξαλήψει τη χρήση πυρηνικής ενέργειας, η σημασία της ύπαρξης ενδοευρωπαϊκών πηγών εισαγωγής (το Ισραήλ αποτελεί μέλος του Διεθνούς Οργανισμού Ενέργειας) που θα ελέγχονται και προστεούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση αυξάνει τη σπουδαιότητα του οικοπέδου της Αφροδίτης και από οικονομικής και από γεωπολιτικής πλευράς. Η ανάπτυξη του πεδίου της Αφροδίτης και των υπολοίπων δεκατεσσάρων δυνητικών πεδίων φυσικού αερίου και πετρελαίου που πιθανολογούνται ότι βρίσκονται εντός της κυπριακής ΑΟΖ με βάση τις σειсмоγραφικές έρευνες της περιόδου 2003-2007 και τις πρόσφατες γεωτρήσεις αντιπροσωπεύουν μια στρατηγική ευκαιρία πρώτου μεγέθους για την Κύπρο. Δεν πρέπει άλλωστε να αγνοηθεί το ότι αυτές οι δύο χώρες αποτελούν τις τελευταίες πετρελαϊκά ανεξερεύνητες περιοχές της Ευρώπης όπου έως τον Σεπτέμβριο του 2011 δεν είχε διενεργηθεί καμιά σοβαρή διερευνητική γεώτρηση σε βάθος μεγαλύτερο των 2 χιλιομέτρων.¹⁸

Στη συνέχεια, αναλύονται τα τρία πεδία της δυνητικής ενεργειακής συνεργασίας των δύο χωρών σε συνδιασμό με τα εμπόδια που αυτές μπορεί να συναντήσουν με βάση το υφιστάμενο γεωστρατηγικό τοπίο της περιοχής. Το δόγμα του Ενιαίου Αμυντικού Χώρου ανάμεσα στην Ελλάδα και την Κύπρο, που υιοθετήθηκε το 1993, καθώς ήταν πάντοτε δέσμιο της απόστασης των δύο χωρών και ουσιαστικά κατέρρευσε το 1998 με

17 Τσακίρης, 27.1.2012. Ό.π.

18 Βλ. Drevet, Jean-Francois & Andreas Theofanous. 2012. *Cyprus and the EU: Appraisal and Challenges*. Notre Europe.

την ακύρωση της έλευσης των πυραύλων S300, μπορεί ενδεχομένως να δημιουργεί απαισιοδοξία για τη δυνητική εφαρμογή μιας πολιτικής ενός Ενιαίου Ενεργειακού Χώρου ανάμεσα στις δύο χώρες.¹⁹ Εντούτοις, όπως θα εξηγηθεί στη συνέχεια, μια τέτοια πολιτική είναι δόκιμη και μπορεί να φέρει οφέλη – στα μέτρα του εφικτού – και στις δύο χώρες, αν αξιοποιηθεί σωστά.

¹⁹ Βλ. Βαληνάκης, Γιάννης. 2012. Από τον ψυχρό πόλεμο στη νέα εποχή. Στο Γιάννης Βαληνάκης (επιμ.) *Ελληνική εξωτερική πολιτική και ευρωπαϊκή πολιτική 1990-2010*: 53-54. Αθήνα: Σιδέρης.
Χατζηβασιλείου, Ευάνθης. 2012. Το κυπριακό ζήτημα. Στο Γιάννης Βαληνάκης (επιμ.) *Ελληνική εξωτερική πολιτική και ευρωπαϊκή πολιτική 1990-2010*: 74-75. Αθήνα: Σιδέρης

1.Εγκατάσταση αγωγού μεταφοράς φυσικού αερίου μεταξύ Κύπρου, Ελλάδας και της Λεκάνης της Λεβαντίνης

Αν και οι αρχικές εκτιμήσεις καθιστούσαν αδύνατη την κατασκευή αγωγού μεταφοράς φυσικού αερίου από την Κύπρο στην Ελλάδα, στα τέλη Νοεμβρίου 2012, ο γενικός γραμματέας του ΥΠΕΚΑ, καθηγητής Κώστας Μαθιουδάκης, ανακοίνωσε ότι η ΔΕΠΑ έχει κάνει μελέτη, σύμφωνα με την οποία είναι τεχνικά εφικτή και βιώσιμη η εγκατάσταση αγωγού μεταφοράς φυσικού αερίου μεταξύ Κύπρου, Ελλάδας και της Λεκάνης της Λεβαντίνης.²⁰

Στις αρχές Δεκεμβρίου, ανακοινώθηκε μάλιστα επίσημα από τον υφυπουργό Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής Ασημάκη Παπαγεωργίου, που μίλησε στην Ευρωμεσογειακή Διάσκεψη υπουργών για θέματα ενέργειας στην Κύπρο ότι «οικονομικές μελέτες που διεξήχθησαν αποτιμούν το έργο ως εμπορικά βιώσιμο, με βάση τις ανάγκες της ευρωπαϊκής αγοράς και την οικονομική αποτίμηση των κοιτασμάτων της Ανατολικής Μεσογείου».²¹

Μέσω του αγωγού αυτού, μέχρι και 8 δισ. κυβικά μέτρα αερίου ετησίως θα μπορούσαν να μεταφέρονται στην Κρήτη και από εκεί, μέσα από την ηπειρωτική Ελλάδα, είτε προς την Ιταλία με τον υποθαλάσσιο αγωγό POSEIDON είτε προς τη Βουλγαρία με τον IGB που προωθείται παράλληλα.²²

Υπέρ της δημιουργίας αγωγού μεταφοράς φυσικού αερίου στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, που θα συνδέει το Ισραήλ, την Κύπρο και την Ελλάδα και θα μεταφέρει στην Ευρώπη το φυσικό αέριο που θα αντληθεί από την περιοχή, τάχθηκε και το Ινστιτούτο Ενέργειας Νοτιοανατολικής Ευρώπης (IENE), με έκθεση που δημοσιοποίησε τον Ιανουάριο του 2012.²³

Σύμφωνα με το IENE, η πλέον ρεαλιστική λύση για τη μεταφορά του αερίου του Ισραήλ και της Κύπρου είναι η δημιουργία ενός αγωγού που προτείνει και ονομάζει

²⁰ Βλ. Διοργάνωση εκδήλωσης απευθυνόμενης στους σημαντικότερους οικονομικούς συνεργάτες των ελληνικών επιχειρήσεων, έτους 2012, στη Λευκωσία. 2012. *Συνοπτικό Σημείωμα της Πρεσβείας της Ελλάδος στην Κύπρο, Γραφείο Οικονομικών & Εμπορικών Υποθέσεων*. 26.11.2012.

²¹ Βλ. Ομιλία Υφυπουργού ΠΕΚΑ, Ασημάκη Παπαγεωργίου, στην Ευρωμεσογειακή Διάσκεψη Υπουργών για θέματα Ενέργειας, στην Κύπρο. 2012. *Δελτίο Τύπου του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής της Ελληνικής Δημοκρατίας*. 13.12.2012.

²² Ο.π.

²³ Σταμπολή. 2013. Ο.π.

EASTMED, από την Κύπρο προς την Ελλάδα και από εκεί προς την Ιταλία, μέσω του προτεινόμενου αγωγού διασύνδεσης POSEIDON, χωρίς να αποκλείει τη λύση της δημιουργίας σταθμού υδροποίησης στην Κύπρο.²⁴

Ο υπό σχεδίαση και οικονομική αξιολόγηση EASTMED πρόκειται σε πρώτη φάση να έχει μεταφορική ικανότητα 8.0 δις κυβικά μέτρα ετησίως, να έχει συνολικό μήκος 1,188 χλμ και να αποτελείται από τρία βασικά τμήματα. Το πρώτο αφορά τη μεταφορά αερίου από τα υποθαλάσσια κοιτάσματα στην στεριά στην Κύπρο (150 χλμ), το δεύτερο θα ενώνει την Κύπρο με την Κρήτη (633 χλμ) και το τρίτο θα αποτελεί τη διασύνδεση της Κρήτης, με απευθείας αγωγό που θα διασχίζει το Αιγαίο, με τη Στερεά Ελλάδα (405 χλμ). Εξετάζονται παράλληλα δύο εναλλακτικές λύσεις με την πρώτη να προβλέπει την διασύνδεση της Κρήτης με τη Βόρεια Ελλάδα, πλησίον της Αλεξανδρούπολης, με πλήρη παράκαμψη της Στερεάς Ελλάδας, και τη δεύτερη να επικεντρώνεται στη διασύνδεση Κρήτης – Πελοποννήσου και εν συνεχεία μέσω άλλου αγωγού με τη Θεσπρωτία από όπου προβλέπεται να ξεκινά ο διασυνδετήριος αγωγός POSEIDON που είναι ήδη εντεταγμένος στο σύστημα ITGI.²⁵

Τονίζεται ακόμη ότι ο αγωγός EASTMED έχει συμπεριληφθεί ως ένας από τους 12 ευρωπαϊκούς διαδρόμους προτεραιότητας (12 priority corridors) έχοντας ενταχθεί στα Κοινοτικά Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος (PCI). Αυτό σημαίνει ότι το έργο δικαιούται μερική οικονομική υποστήριξη μέσω των διαθρωτικών ταμείων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθιστώντας το ακόμη πιο οικονομικό από πλευράς υλοποίησης.²⁶

Η κατασκευή ενός τέτοιου αγωγού μπορεί να προμηθεύει την Ελλάδα με φυσικό αέριο, το οποίο θα καλύψει τις δικές της ενεργειακές ανάγκες, ενώ θα την αποδεσμεύσει από την εξάρτησή της από τις άλλες πηγές εισαγωγής φυσικού αερίου. Επιπρόσθετα, θα μετατρέψει την Ελλάδα στον πρώτο και πιο σημαντικό ενεργειακό διακομιστή της Ευρώπης.

²⁴ Ο.π.

²⁵ Ο.π.

²⁶ Ο.π.

2.Κατασκευή τερματικού σταθμού υγροποίησης φυσικού αερίου στην Κύπρο

Μια άλλη εναλλακτική στη μεταφορά φυσικού αερίου από τα κυπριακά και ισραηλινά οικόπεδα αποτελεί η κατασκευή τερματικού σταθμού υγροποίησης του φυσικού αερίου και μεταφοράς του με ατμοπλοϊκά μέσα. Σε μια τέτοια περίπτωση, η Ελλάδα μπορεί να αποτελέσει και πάλι διακομιστικό σταθμό μεταφοράς του υγροποιημένου φυσικού αερίου από την Κύπρο στην υπόλοιπη Ευρώπη, ενώ παράλληλα θα καλύψει μέρος των δικών της ενεργειακών αναγκών.

Στο εσωτερικό του Ισραήλ, υπάρχει έντονη αντιπαράθεση για το αν ο τερματικός σταθμός υγροποίησης του φυσικού αερίου πρέπει να κατασκευαστεί στο Βασιλικό της Κύπρου ή στη μεσογειακή ακτή του Ισραήλ. Αναλυτές αναφέρουν ότι το Ισραήλ θα αποφασίσει για το πού το συμφέρει να κατασκευαστεί ο σταθμός μέχρι το καλοκαίρι του 2013. Αυτό που θα συντείνει στην κατασκευή του σταθμού στην Κύπρο ή στο Ισραήλ είναι, για το Τελ Αβίβ, η ενδεχόμενη ύπαρξη αποθεμάτων υδρογονανθράκων ίδιου μεγέθους με αυτά του οικοπέδου της Αφροδίτης και σε άλλα κυπριακά οικόπεδα, τα οποία η Κυπριακή Δημοκρατία ανέθεσε τον Οκτώβριο σε εταιρείες με σκοπό τη διερεύνηση ύπαρξης αποθεμάτων υδρογονανθράκων μέσω γεωτρήσεων.²⁷

Στην περίπτωση που ο τερματικός σταθμός αποφασιστεί να κατασκευαστεί στην Κύπρο, οι σχεδιασμοί προβλέπουν έναν τεραστίων διαστάσεων τερματικό σταθμό αποθήκευσης και υγροποίησης του φυσικού αερίου, αξίας 10 δισεκατομμυρίων ευρώ και σχεδόν εξ ολοκλήρου χρηματοδοτούμενο από το Ισραήλ, που πρόκειται να κατασκευαστεί στην περιοχή του λιμανιού του Βασιλικού κοντά στη Λεμεσό της Κύπρου, ενώ η πλειοψηφία των 10.000 περίπου εργαζομένων του εξειδικευμένου προσωπικού που απαιτείται, θα αποτελείται από Ισραηλινούς πολίτες. Είναι επόμενο, να προκύψουν επιπρόσθετα ζητήματα κατά τη διαδικασία εκτέλεσης του έργου. Το έργο πρόκειται να διεκπαιρωθεί σε έξι με επτά χρόνια και επομένως το ισραηλινό προσωπικό που θα εμπλακεί στο έργο θα χρειαστεί να φέρει στην Κύπρο τα άλλα μέλη των οικογενειών του, με αποτέλεσμα ο συνολικός αριθμός των Ισραηλινών πολιτών που θα διαμένουν στην Κύπρο να ανέλθει τουλάχιστον στους 15.000. Αυτοί οι Ισραηλινοί θα χρειαστεί να

²⁷ Βλ. Τσακίρης, Θεόδωρος. 2012. Στρατηγικό άνοιγμα του Ισραήλ στην Κύπρο. *Ενημερωτικό Σημείωμα 11/2012 ΕΛΙΑΜΕΠ*. 28.2.2012.

διαμένουν στην Κύπρο κάτω από συνθήκες ασφάλειας. Οποιοσδήποτε αναλυτής εύκολα μπορεί να ερμηνεύσει το μέγεθος και τη σημασία αυτής της προσπάθειας διατήρησης της ασφάλειας εκ μέρους του Ισραήλ.²⁸

Στις 29 Αυγούστου 2012, κατατέθηκε η τελική έκθεση της διυπουργικής Επιτροπής (Tzenach Committee) που διορίστηκε από τον πρωθυπουργό του Ισραήλ Benjamin Netanyahu τον Νοέμβριο του 2011, με στόχο την κατάστρωση μακροπρόθεσμης πολιτικής για τη διαχείριση του αερίου. Οι προτάσεις της τελικής έκθεσης διέφεραν εξ ολοκλήρου από τις προτάσεις της αρχικής έκθεσης που κατατέθηκε τον Απρίλιο του 2012, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν διχογνωμίες εντός του υπουργικού συμβουλίου, το οποίο μέχρι και τις 14 Οκτωβρίου 2012 δεν παρέπεμψε τις προτάσεις στη Βουλή.²⁹

Η σημαντικότερη διαφοροποίηση, από άποψη εξωτερικής πολιτικής, μεταξύ των δύο εκθέσεων της Επιτροπής εντοπίζεται στο ζήτημα της εγκατάστασης των μελλοντικών υποδομών εξαγωγής του φυσικού αερίου του Ισραήλ. Η αρχική έκθεση απέκλειε την όποια κατασκευή υποδομών εξαγωγής του φυσικού αερίου (αγωγοί, τερματικό υγροποίησης, πλωτό τερματικό υγροποίησης) εκτός της ισραηλινής επικράτειας, συμπεριλαμβανομένης και της ισραηλινής ΑΟΖ. Η τελική έκθεση της Επιτροπής διαφοροποιείται αφήνοντας ανοικτό το ενδεχόμενο κατασκευής υποδομών υγροποίησης και εκτός των ορίων της ισραηλινής επικράτειας, κάτι που σηματοδοτεί μια θετική εξέλιξη στην εναλλακτική της κατασκευής του τερματικού υγροποίησης στο Βασιλικό της Κύπρου.³⁰

Αυτή η διαφοροποίηση σημαίνει αυτόματα ότι μια ενδεχόμενη εύρεση σημαντικής ποσότητας φυσικού αερίου στο ισραηλινό τμήμα της Αφροδίτης, που ονομάζεται Ishai, θα μπορεί να εξαχθεί ευκολότερα μέσω της Κύπρου παρά τα αντίστοιχα αποθέματα του πεδίου Λεβιάθαν. Για να γίνει κάτι τέτοιο, βέβαια, πρέπει πρώτα να υπάρξει ουσιαστική πρόοδος στις ισραηλινο-κυπριακές διαπραγματεύσεις σχετικά με το πλαίσιο συμφωνίας κοινής εκμετάλλευσης (Unitization Framework Agreement) των πεδίων, στα οποία θα

²⁸ Βλ. Stavris, George. 2012. Is the new Cyprus-Greece-Israel energy triangle casting a net for Turkey? *Hürriyet Daily News*. 24.10.2012.

²⁹ Τσακίρης Θεόδωρος. 2012. Σημαντική η εξαγωγική μεταστροφή του Ισραήλ. *Ενημερωτικό Σημείωμα ΕΛΙΑΜΕΠ* 31 / 2012. 14.10.2012. σελ. 1.

³⁰ Ο.π. σελ. 2.

ανακαλυφθούν αποθέματα φυσικού αερίου κατά μήκος της κοινής μεθορίου των ΑΟΖ Ισραήλ και Κύπρου.³¹

Βέβαια, ακόμη και σε περίπτωση υπογραφής της Συμφωνίας Συνεκμετάλλευσης των πεδίων Αφροδίτη / Ishai, αυτό που θα καθορίσει κατά πόσο η δυνητική επένδυση στο Βασιλικό θα στηριχθεί σε ισραηλινό φυσικό αέριο, πρόκειται να διαφανεί τον προσεχή Δεκέμβριο. Συγκεκριμένα, σύντομα αναμένεται να ολοκληρωθεί η πρώτη διερευνητική γεώτρηση από την ισραηλινή κοινοπραξία που εκμεταλλεύεται το πεδίο Ishai. Εκτιμάται ότι στο πεδίο Ishai υπάρχουν 104 δις κ.μ. Αν επαληθευτούν αυτές οι εκτιμήσεις και αν επιπλέον πιστοποιηθεί η ύπαρξη 240 δις κ/μ στο κυπριακό πεδίο της Αφροδίτης, μετά τη δεύτερη γεώτρηση της Noble στην Αφροδίτη το πρώτο εξάμηνο του 2013, τότε το εναίο εκμεταλλεύσιμο δυναμικό Αφροδίτης / Ishai (περίπου 350 δις κ/μ) επαρκεί για την κατασκευή του τερματικού υγροποίησης στο Βασιλικό, χωρίς τη συμμετοχή άλλου ισραηλινού αερίου. Ένα τέτοιο απόθεμα μπορεί να νομιμοποιήσει την κατασκευή δύο τερματικών υγροποίησης στο Βασιλικό με δυναμικό 13 δις κ/μ για πάνω από δύο δεκαετίες. Αν επαναβεβαιωθεί αυτό το σενάριο, το ενδεχόμενο μιας επένδυσης στο Βασιλικό πρόκειται να τύχει σίγουρης χρηματοδότησης από το Ισραήλ.³²

Σε μια τέτοια περίπτωση, η Ελλάδα μπορεί να διαδραματίσει τον ρόλο του διακομιστή του υγροποιημένου φυσικού αερίου προς τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. Ο ελληνικός αυτός ρόλος πρόκειται να καταστήσει την Ελλάδα ενεργειακό κόμβο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προσδίδοντάς της διπλωματική ισχύ και πολιτικό κύρος. Ως εκ τούτου, μια δυνητική ενεργειακή συνεργασία ανάμεσα στην Κύπρο και την Ελλάδα, στο πλαίσιο της μεταφοράς του υγροποιημένου φυσικού αερίου, πρόκειται να αναβαθμίσει τον ενεργειακό ρόλο της Ελλάδας στον μεσογειακό και στον ευρύτερο ευρωπαϊκό ενεργειακό χώρο.³³

³¹ Ο.π. σελ. 4.

³² Ο.π. σελ. 5.

³³ Βλ. Stavris, 2012. Ο.π.

3.Κήρυξη ελληνικής και κυπριακής ΑΟΖ στην περιοχή μεταξύ Καστελλόριζου και Κύπρου

Η ανακάλυψη σημαντικών κοιτασμάτων φυσικού αερίου στην περιοχή μεταξύ Κύπρου και Ισραήλ και οι εικασίες για την ύπαρξη υδρογονανθράκων και στην περιοχή μεταξύ Καστελλόριζου και Κύπρου πυροδότησαν έναν δημόσιο διάλογο που αφορά την προτροπή οριοθέτησης ΑΟΖ μεταξύ Ελλάδας, Κύπρου και Αιγύπτου.³⁴

Το σχέδιο «Ελλάς επί τέσσερα», που συντάχθηκε από την κυβέρνηση Κωνσταντίνου Καραμανλή το 2004, προνοούσε, μεταξύ άλλων, την οριοθέτηση ΑΟΖ με την Αίγυπτο και την Κύπρο στην Ανατολική Μεσόγειο.³⁵ Το ζήτημα συμφωνίας για οριοθέτηση ΑΟΖ στην εν λόγω περιοχή με την Τουρκία εντασσόταν στο πλαίσιο των διμερών σχέσεων Ελλάδας και Τουρκίας. Και ενώ η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι το Αιγαίο εκτείνεται έως το ανατολικότερο όριο της ελληνικής επικράτειας –το Καστελλόριζο, η Τουρκία θεωρεί ως όριο ανάμεσα στο Αιγαίο και τη Μεσόγειο τη Ρόδο. Εν ολίγοις, η Τουρκία δεν αναγνωρίζει δικαίωμα ΑΟΖ στο Καστελλόριζο, γιατί κάτι τέτοιο θα μείωνε σημαντικά την τουρκική ΑΟΖ στη συγκεκριμένη περιοχή.³⁶

Το 2006 ξεκίνησαν συνομιλίες και επαφές της ελληνικής πλευράς σε επίπεδο εμπειρογνομόνων με την Αίγυπτο. Στόχος ήταν να ενωθεί (πλην των τριεθνών σημείων) μέσα από τις διαπραγματεύσεις με την Αίγυπτο η ελληνο-λιβυκή οριοθετική γραμμή με την αντίστοιχη και συμφωνημένη επίσημα οριοθετική γραμμή Κύπρου - Αιγύπτου. Οι συνομιλίες αυτές συνεχίστηκαν με μεγάλες δυσκολίες, αντανακλώντας τη δυσκολία οριοθέτησης ΑΟΖ στην περιοχή.³⁷

Κάποιες πιθανές επιφυλάξεις μπορούν να δικαιολογήσουν την αδράνεια της ελληνικής πλευράς. Πρώτον, σημαντικό είναι να διαπιστωθεί η ύπαρξη κοιτασμάτων

³⁴ Ντόκος, 2011. Ο.π. σελ. 7.

³⁵ «Το Σχέδιο αυτό με την ονομασία «Ελλάς επί τέσσερα» αποτέλεσε στη συνέχεια έναν από τους κεντρικούς άξονες της εξωτερικής πολιτικής της Διακυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας (2004-2009). Στην πραγματικότητα ο σχεδιασμός αφορούσε στις τρεις από τις τέσσερις θάλασσες, δηλ. το Ιόνιο, το Κρητικό/Λιβυκό πέλαγος και την Ανατ. Μεσόγειο, αλλά όχι το Αιγαίο για το οποίο υπήρχε ο γενικότερος κυβερνητικός σχεδιασμός των ελληνοτουρκικών σχέσεων, μέρος του οποίου ήταν και οι διερευνητικές συνομιλίες με την Τουρκία που βρίσκονταν ήδη επί πολλά χρόνια σε εξέλιξη». Βλ. Βαληνάκης, Γιάννης. 2012. Το σχέδιο «Ελλάς επί Τέσσερα». Πώς εξελίχθηκαν οι προσπάθειες για τις ΑΟΖ και... σταμάτησαν το 2009. *Foreign Affairs. The Hellenic Edition*. 12.6.2012.

³⁶ Ο.π.

³⁷ Ο.π.

υδρογανανθράκων στην περιοχή. Δεύτερον, η κήρυξη ελληνικής ΑΟΖ δεν είναι αρκετή από μόνη της. Σε περίπτωση που δεν επιτευχθεί συμφωνία με άλλες ενδιαφερόμενες χώρες για οριοθέτηση ΑΟΖ, τότε απαιτείται η προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο. Τρίτον, αν και με βάση το Δίκαιο της Θάλασσας, το Καστελλόριζο έχει δικαίωμα υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ, είναι εντούτοις πιθανόν το Διεθνές Δικαστήριο να του αποδώσει μειωμένη «επήρεια» και ακολούθως ΑΟΖ μικρότερης έκτασης.³⁸

Αν και πάγια τουρκική τακτική είναι η δημιουργία ζητημάτων, που συχνά στερούνται και νομικής βάσης, για την αύξηση των διμερών διαφορών, η Ελλάδα και η Κύπρος μπορούν να προσπαθήσουν να αξιοποιήσουν το δικαίωμα που τους παρέχει το Δίκαιο της Θάλασσας και να οριοθετήσουν την ΑΟΖ τους στην περιοχή Καστελλόριζου και Κύπρου.

Μπορούν η Ελλάδα και η Κύπρος να χρησιμοποιήσουν οποιοδήποτε νομικό εργαλείο ή πολιτικό μέσο διαθέτουν, ώστε να ακυρώσουν τις όποιες τουρκικές διεκδικήσεις και με αυτόν τον τρόπο να κατοχυρώσουν τα δικαιώματά τους. Η οριοθέτηση της ΑΟΖ μπορεί να τεθεί ως διμερές ζήτημα προς επίλυση, στο πλαίσιο των διερευνητικών επαφών και να αξιοποιηθεί διαπραγματευτικά. Σε μια τέτοια περίπτωση και εφόσον δεν σημειωθεί πρόοδος στις διμερείς διαπραγματεύσεις με την Τουρκία, η Αθήνα και η Λευκωσία μπορούν να κηρύξουν ΑΟΖ και να προτείνουν στις άλλες εμπλεκόμενες χώρες –Τουρκία και Αίγυπτο- την προσφυγή σε διεθνές δικαιοδοτικό δικαστήριο για τη διευθέτηση του ζητήματος.³⁹

³⁸ Ντόκος, 2011. Ό.π. σελ. 8.

³⁹ Ό.π. σελ. 9.

Συμπεράσματα

Η αξιοποίηση των αποθεμάτων φυσικού αερίου στην κυπριακή ΑΟΖ μπορούν να δημιουργήσουν μια ενεργειακή συνεργασία ανάμεσα στην Κύπρο και την Ελλάδα, η οποία βέβαια θα περιοριστεί στον ρόλο της Ελλάδας ως διακομιστή του φυσικού αερίου από την Κύπρο στην υπόλοιπη Ευρώπη. Από την άλλη, η οριοθέτηση ΑΟΖ μεταξύ Ελλάδας και Κύπρου ενέχει πολλούς κινδύνους που αφορούν τις ευρύτερες περιφερειακές ισορροπίες της περιοχής.

Δυστυχώς, όπως και στο δόγμα του ενιαίου αμυντικού χώρου, έτσι και στον τομέα της ενεργειακής πολιτικής, η όποια συνεργασία ανάμεσα στην Κύπρο και την Ελλάδα μοιάζει να είναι δέσμια της μεγάλης *απόστασης* ανάμεσα στις δύο χώρες, ενώ πια φαίνεται να είναι και δέσμια του όλο και αυξανόμενου χάσματος ανάμεσα στην πολιτική, οικονομική και στρατιωτική ισχύ ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία.

Τα προβλήματα και οι δυσκολίες, όμως, μπορούν να αντιμετωπιστούν με τη χάραξη κοινής ενεργειακής πολιτικής ανάμεσα στις δύο χώρες. Μιας πολιτικής που θα αξιοποιήσει όλα τα διπλωματικά και νομικά μέσα που διαθέτει, έτσι ώστε να διασφαλίσει τα ενεργειακά συμφέροντα των δύο χωρών, καθιστώντας τις ενεργειακούς κόμβους της ευρωπαϊκής ηπείρου.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Aphrodite's Gift: Can Cypriot Gas Power a New Dialogue? *Europe Report* 216, 2 Απριλίου 2012. International Crisis Group.
- Balcer, Adam. 2012. Enlisting business to help loosen the Gordian knot around Cyprus. In *Economy Policy*, CEPS Commentaries.
- Cornell, Svante, Gerald Knaus & Manfred Scheich. 2012. *Dealing with a Rising Power: Turkey's Transformation and its Implications for the EU*. Centre for European Studies.
- Dokos, Thanos. 2012. Who Lost Greece? The Geopolitical Consequences of the Greek Crisis. *ELIAMEP* 18 / February 2012.
- Drevet, Jean-François & Andreas Theofanous. 2012. *Cyprus and the EU: Appraisal and Challenges*. Notre Europe.
- Emerson, Michael. 2012. Fishing for Gas and More in Cypriot Waters. *Policy Brief 2*. Stiftung, Mercator, Istituto Affari Internazionali (IAI) and Istanbul Policy Center (IPC).
- Kassinis, Solon. 2011. *Offshore Cyprus: A New Frontier & Emerging Region*. Ministry of Commerce, Industry and Tourism.
- Maritime Space: *Maritime Zones and Maritime Delimitation – Cyprus*. United Nations. 13.7.2011.
- Oğurlu, Ebru. 2012. Rising Tensions in the Eastern Mediterranean: Implications of Turkish Foreign Policy. *Instituto Affari Internazionali Working Papers* 12.
- Öztürk, Bayram; Sertaç Hami Başeren 2008. The exclusive economic zone debates in the Eastern Mediterranean Sea and fisheries. *Journal of the Black Sea / Mediterranean Environment* 14: 77–83.
- Stavris, George. Is the new Cyprus-Greece-Israel energy triangle casting a net for Turkey? *Hürriyet Daily News*. 24.10.2012.
- Stergiou, Andreas. 2012. *Russian policy in the Eastern Mediterranean and the implications for EU external action*. European Union Institute for Security Studies.
- Tsakiris, Theodoros. 2012. Israeli Gas Export Options Blurred. *Briefing Note ELIAMEP* 36 / 2012. 13.12.2012. σελ. 2.
- Xenakis, Dimitris, K. 2009. *Greece in a Changing Euro-Mediterranean Setting: Guidelines for Future Action*. Hellenic Center for European Studies (EKEM).

Ελληνόγλωσση

- Βαληνάκης, Γιάννης. 2012. Από τον ψυχρό πόλεμο στη νέα εποχή. Στο Γιάννης Βαληνάκης (επιμ.) *Ελληνική εξωτερική πολιτική και ευρωπαϊκή πολιτική 1990-2010*: 53-54. Αθήνα: Σιδέρης.
- Βαληνάκης, Γιάννης. 2012. Το σχέδιο «Ελλάς επί Τέσσερα». Πώς εξελίχθηκαν οι προσπάθειες για τις ΑΟΖ και... σταμάτησαν το 2009. *Foreign Affairs. The Hellenic Edition*. 12.6.2012.
- Διοργάνωση εκδήλωσης απευθυνόμενης στους σημαντικότερους οικονομικούς συνεργάτες των ελληνικών επιχειρήσεων, έτους 2012, στη Λευκωσία. 2012. *Συνοπτικό Σημείωμα της Πρεσβείας της Ελλάδος στην Κύπρο, Γραφείο Οικονομικών & Εμπορικών Υποθέσεων*. 26.11.2012.

- Μάζης, Ιωάννης. 2012. Ο γεωστρατηγικός άξονας Ισραήλ-Κύπρου- Ελλάδος. Οι τουρκικοί σχεδιασμοί για την περιοχή. *Foreign Affairs. The Hellenic Edition*. 6.4.2012.
- Ντόκος, Θάνος. 2011. Ένταση στην Ανατολική Μεσόγειο: Το γεωπολιτικό «Τετράγωνο» Ελλάδας – Κύπρου – Ισραήλ – Τουρκίας. *Κείμενο Εργασίας ΕΛΙΑΜΕΠ 23 / 2011*. 16.11.2011.
- Σταμπολή, Κ.Ν. 2013. Κερδίζει έδαφος ο αγωγός φυσικού αερίου Ελλάδος – Κύπρου. *Ινστιτούτο Ενέργειας Νοτιοανατολικής Ευρώπης*. 10.1.2013.
- «Οι Ευρωμεσογειακές Εξελίξεις και ο Ρόλος της Ελλάδας». Κείμενα ομιλητών Συνεδρίου ΕΚΕΜ. 15.11.2010.
- Ομιλία Υφυπουργού ΠΕΚΑ, Ασημάκη Παπαγεωργίου, στην Ευρωμεσογειακή Διάσκεψη Υπουργών για θέματα Ενέργειας, στην Κύπρο. 2012. *Δελτίο Τύπου του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής της Ελληνικής Δημοκρατίας*. 13.12.2012.
- Τσακίρης, Θεόδωρος. 2012. Η ενεργειακή διάσταση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. *Κείμενο Πολιτικής ΕΛΙΑΜΕΠ 21 / 2012*. 22.11.2012.
- Τσακίρης Θεόδωρος. 2012. Σημαντική η εξαγωγική μεταστροφή του Ισραήλ. *Ενημερωτικό Σημείωμα ΕΛΙΑΜΕΠ 31 / 2012*. 14.10.2012.
- Τσακίρης, Θεόδωρος. 2012. Στρατηγικό άνοιγμα του Ισραήλ στην Κύπρο. *Ενημερωτικό Σημείωμα 11/2012 ΕΛΙΑΜΕΠ*. 28.2.2012.
- Τσακίρης, Θεόδωρος. 2012. Το ενεργειακό παιχνίδι στη Νοτιοανατολική Μεσόγειο. Τι αλλάζει με την αραβική εξέγερση. *Foreign Affairs. The Hellenic Edition*. 27.1.2012.
- Χατζηβασιλείου, Ευάνθης. 2012. Το κυπριακό ζήτημα. Στο Γιάννης Βαληνάκης (επιμ.) *Ελληνική εξωτερική πολιτική και ευρωπαϊκή πολιτική 1990-2010: 74-75*. Αθήνα: Σιδέρης